

**SOCIJALNI IDENTITET U MULTIETNIČKOJ SREDINI – EFEKTI
KONTAKTA NA MEĐUGRUPNE STAVOVE I ETNIČKI IDENTITET -
ISTRAŽIVAČKI IZVEŠTAJ**

Andela Keljanović¹

*Katedra za psihologiju, Filozofski fakultet u Kosovskoj Mitrovici, Univerzitet u
Prištini*

Maja Gabrić-Stipić

OŠ "Ivan Milutinović", Subotica

Vladimir Mihić, Bojana Bodroža i Dragana Jelić

Odsek za psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

Rezime: Pitanje međugrupnih odnosa, pogotovo kada su u pitanju etničke grupe, dodatno postaje važno kada su u pitanju odnosi između dece različitih nacionalnosti. U ovom radu biće predstavljeni osnovni rezultati projekta bilateralne saradnje Srbija-Hrvatska u okviru kojeg je vršeno istraživanje u 19 osnovnih i srednjih škola sa teritorije Vojvodine u kojima se nastava odvija na srpskom i najmanje još jednom jeziku nacionalne manjine (mađarski, slovački ili hrvatski). U istraživanju je učestvovalo 1.415 učenika (i njihovih roditelja; zbog obimnosti podataka u ovom radu biće predstavljeni samo rezultati za učenike), od toga 53% devojčica. Mere koje su korišćene u istraživanju varirale su od preferiranog oblika nastave na manjinskom jeziku, preko mera školske klime, učestalosti ličnog i posrednog kontakta sa pripadnicima drugih etničkih grupa, osećaja diskriminacije sopstvene gupe, pa do mera etničkog identiteta i patriotizma. Rezultati pokazuju da se deca iz različitih etničkih grupa razlikuju na gotovo svim merama, ali da se razlika ne može pripisati (samo) većinskom, odnosno manjinskom, statusu dece.

Ključne reči: međugrupni kontakt, obrazovanje na manjinskim jezicima, školska klima, diskriminacija

---

¹ andjela.keljanovic@pr.ac.rs

Uvod

U okviru projekata bilateralne saradnje Srbija-Hrvatska (koji su programski vezani za republičke projekte), Odsek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu učestvovao je u toku 2016. i 2017. na projektu usmerenom na ispitivanje socijalnog identiteta i uloge međugrupnog kontakta u oblikovanju međuetničkih stavova i ponašanja u višetničkim sredinama Republike Hrvatske i Republike Srbije. Paralelno s sprovođenjem istraživanja u manjinskim i većinskim školama u četiri višetničke zajednice u Hrvatskoj, ispitivanje je obavljeno i u tri višetničke zajednice u Vojvodini. U istraživanju su učestvovali učenici osnovnih i srednjih škola, Srbi i pripadnici tri nacionalne manjine u Republici Srbiji (Mađari, Hrvati, Slovaci), kao i njihovi roditelji. U obe zemlje korišćeni su isti instrumenti, adaptirani i prevedeni u skladu s jezičkim specifičnostima svake manjine. Projekt je omogućio poređenje efekata međuetničkog kontakta na ideološke i međuetničke stavove i ponašanja dece, mladih i njihovih roditelja, pripadnika većine i manjine u čak sedam različitih višetničkih sredina u dve susedne zemlje.

U istraživanju je učestvovalo 1415 učenika 19 osnovnih i srednjih škola sa teritorije Vojvodine iz sledećih gradova: Subotica (40,4%), Bečej (12,8%), Zrenjanin (6,2%), Bački Petrovac (11,6%), Pivnice (2,7%), Kulpin (2,6%), Kovačica (9,5%), Stara Pazova (8,2%), Tavankut (0,4%), Novi Sad (1,9%) i Palić (3,8%). Uzorak je činilo 56,6% učenika osnovnih škola i 43,4% učenika srednjih škola. U istraživanju su učestvovali učenici svih razreda srednje škole kao i učenici šestog, sedmog i osmog razreda osnovne škole. Učenici iz uzorka slušaju nastavu na srpskom (54,4%), mađarskom (24,7%), slovačkom (15,5%) i hrvatskom (5,4%) jeziku.

Uzorak je sačinjen od 53% učenica i 47% učenika osnovnih i srednjih škola. Učenici su različitih nacionalnih pripadnosti: Srbi (36,3%), Mađari (22,5%), Slovaci (15,9%), Hrvati (4,8%), Romi (0,8%), Bošnjaci (0,6%), Česi (0,1%), Albanci (0,1%), neopredeljeni (6,9%). U konačnoj obradi podataka za ovaj rad zadržani su samo učenici koji su se izjasnili kao Srbi (45,7%), Mađari (28,3%), Slovaci (20%) i Hrvati (6%). Od ovih učenika, kod kuće sa porodicom srpski jezik govori 39% učenika, drugim jezikom 35% učenika, dok 15,8% učenika govori srpski i neki drugi jezik kod kuće. Kod kuće 18,4% učenika govori mađarski jezik sa porodicom dok slovački govori 15,9% učenika.

Osnovni rezultati

Modeli školovanja nacionalnih manjina

U Evropi postoje različiti oblici školovanja nacionalnih manjina. U istraživanju su korišćena tri modela manjinskog obrazovanja koji se najčešće sreću u evropskoj obrazovnoj praksi:

- **Model A**, gde je celokupna nastava na jeziku i pismu nacionalne manjine, pa su deca podeljena u posebne razrede ili škole (primer tvrdnje “*Ja mislim da su posebne škole za decu, pripadnike manjina, najbolji način da ona nauče jezik i kulturu svoga naroda*“); Ovaj model je najprihvatljiviji za učenike slovačke (AS=3,21; skala od 1 do 5) i srpske nacionalnosti (AS=3,08), dok je nešto manje prihvatljiv za učenike mađarske i hrvatske nacionalnosti (AS=2,49 i AS=2,75).
- **Model B** gde se na jeziku i pismu nacionalne manjine odvija samo nastava iz nacionalno relevantnih predmeta, dok se prirodna grupa predmeta poučava na jeziku većine i deca su u zajedničkim razredima (primer tvrdnje “*Ja mislim da je najbolje da srpska deca i deca pripadnici nacionalnih manjina idu u ista odeljenja, ali trebaju odvojeno učiti maternji jezik, nacionalnu istoriju, geografiju, muzičku i likovnu kulturu tj. predmete vezane za svoju nacionalnu kulturu*”); Ovaj model je najprihvatljiviji za učenike hrvatske nacionalnosti (AS=2,75), dok učenici preostale tri nacionalnosti nešto manje preferiraju ovakav model nastave (AS=2,39 kod Slovača, 2,16 kod Mađara i 2,40 kod Srba).
- **Model C** kod kojeg pripadnici manjine slušaju celokupnu nastavu na srpskom jeziku i u istim razredima s pripadnicima većine, a imaju dodatnu nastavu iz nacionalno relevantnih predmeta na svojem maternjem jeziku (primer tvrdnje “*Ja mislim da je najbolje da deca, pripadnici manjina, nastavu slušaju na srpskom jeziku, ali im treba omogućiti dodatno obrazovanje iz maternjeg jezika i kulture.*”). Ovaj model je najprihvatljiviji za učenike srpske nacionalnosti (AS=3,18), dok učenici preostale tri nacionalnosti nešto manje preferiraju ovakav model nastave (AS=2,67 kod Slovača, 2,60 kod Hrvata i samo 2,12 kod Mađara).

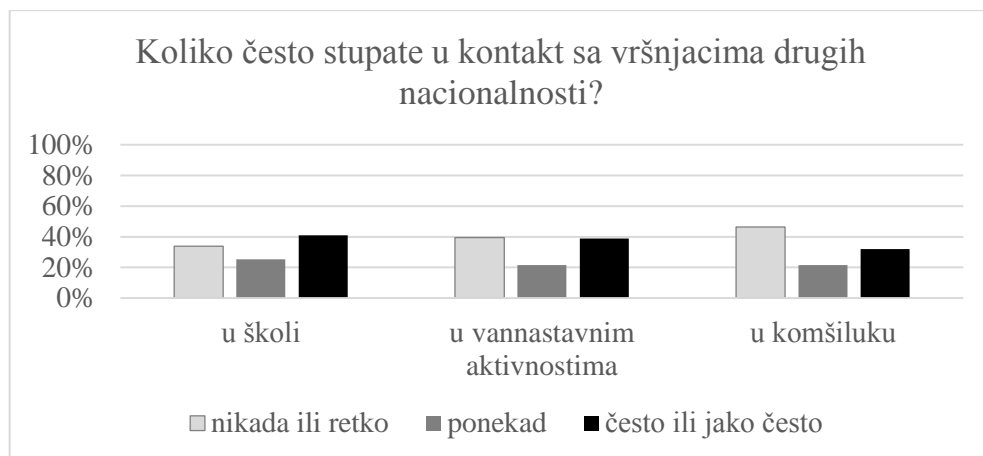
Kako i dodatno pitanje pokazuje, model C je bio najprihvatljiviji za većinu ispitanika, mada treba istaći da je to pre svega slučaj za Srbe i Slovače, dok su kod ulčenika mađarske i hrvatske nacionalnosti sva tri modela gotovo jednako prihvatljiva.

Informativno za praksu je saznanje da su učenici najviše birali C model školovanja, te da se može pretpostaviti da oni zapravo žele veće međuetničke kontakte u okviru istog razreda. S druge strane, ovaj model nije zastupljen u našim školama pa to može biti i dodatni izvor nezadovoljstva, jer se protiv volje učenika oni odvajaju u zasebne razrede.

Učestalost kontakta između dece iz različitih etničkih grupa

Učestalost kontakta

Učestalost kontakta merena je dvema skalama: skalom koja meri učestalost kontakta sa drugom grupom, kreirana za potrebe istraživanja, i skalom koja meri direktni kontakt sa drugom grupom. Učenici su odgovarali na pitanja koliko često stupaju u kontakt sa vršnjacima druge nacionalnosti u školi, u komšiluku, u slobodnim i vannastavnim aktivnostima. Rezultati su prikazani na grafikonu 1.

Grafikon 1. Procenat učenika koji ostvaruju kontakt sa vršnjacima drugih nacionalnosti u različitim kontekstima

Učenici **najređe** sreću vršnjake druge nacionalnosti u komšiluku (oko 46% je reklo da se to dešava retko ili nikad), dok je manje onih koji nemaju nikada ili skoro nikada susrete ni u školi (24%) ni na vannastavnim aktivnostima (oko 39%).

Sa druge strane, školske i vannastavne aktivnosti pružaju nešto više prilike za međuetnički kontakt. Od 39-41% kaže da vršnjake druge nacionalnosti sreće jako često ili često u vannastavnim aktivnostima ili u školi, dok oko 32% učestalo sreće ove vršnjake u komšiluku.

Kontakt u školi

Rezultati istraživanja pokazuju da devojčice (AS=3,25) češće stupaju u kontakt sa vršnjacima druge nacionalnosti za vreme boravka u školi od dečaka (AS=3,07). Ne postoji statistički značajna razlika između učenika osnovnih i srednjih škola u učestalosti kontakta sa vršnjacima za vreme nastave. Postoje i statistički značajne razlike kod različitih nacionalnosti po pitanju kontakta u školi. Deca mađarske (AS=2,91) i srpske nacionalnosti (AS=2,90) su izveštavala o redem kontaktu sa decom druge nacije u odnosu na decu hrvatske (AS=4,03) i slovačke nacionalnosti (AS=3,70).

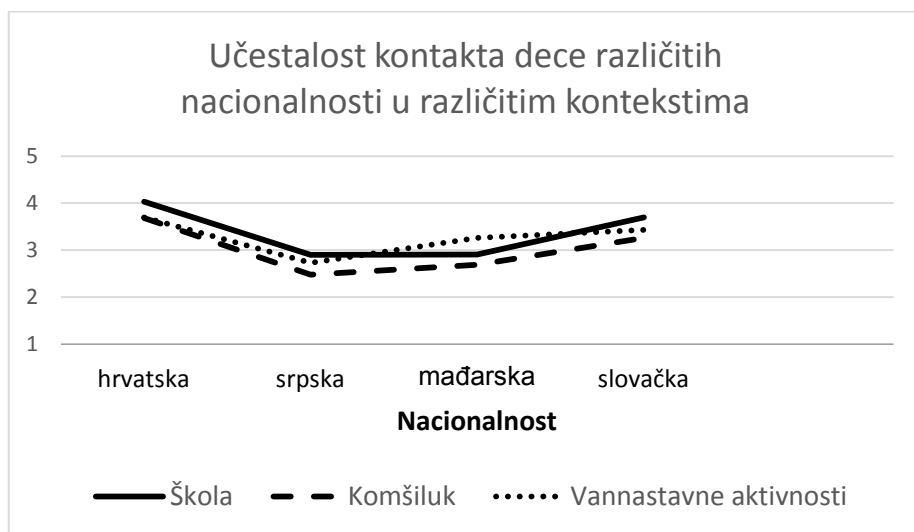
Kontakt u komšiluku

Istraživanje pokazuje da se učenici ne razlikuju po polu kada je reč o učestalosti kontakta sa vršnjacima drugih nacionalnosti u svom komšiluku. Učenici osnovnih škola (AS=2,97) više dolaze u kontakt sa vršnjacima drugih nacionalnosti iz komšiluka nego što to čine učenici srednjih škola (AS=2,77). I učenici različitih nacionalnosti se razlikuju po učestalosti kontakta sa vršnjacima iz komšiluka. Deca hrvatske (AS=3,68) i slovačke nacionalnost (AS=3,26) značajno češće dolaze u kontakt sa decom iz drugih etničkih grupa od dece srpske (AS=2,48) i mađarske nacionalnosti (AS=2,69).

Kontakt prilikom vannastavnih aktivnosti

Rezultati pokazuju da ne postoji statistički značajna razlika između učenika muškog i ženskog pola prilikom kontakta za vreme vannastavnih aktivnosti, ali učenici osnovnih škola (AS=3,22) češće kontaktiraju sa vršnjacima drugih nacionalnosti za vreme vannastavnih aktivnosti od učenika srednjih škola (AS=2,92). Postoji razlika između učenika hrvatske (AS=3,70) i slovačke nacionalnosti (AS=3,43) u odnosu na učenike srpske (AS=2,73) i mađarske nacionalnosti (AS=2,96) u pogledu učestalosti kontakta za vreme vannastavnih aktivnosti.

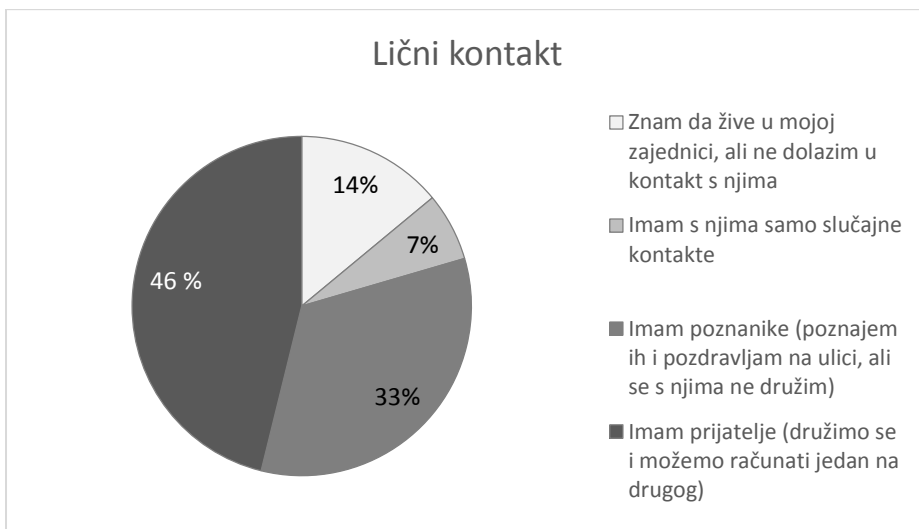
Rezultati o razlikama u učestalosti kontakta između različitih nacionalnih grupa u školi, komšiluku, vannastavnim aktivnostima prikazani su na grafikonu 2.

Grafikon 2. Učestalost kontakta sa vršnjacima drugih nacionalnosti kod učenika iz četiri etničke grupe

Vrsta kontakta

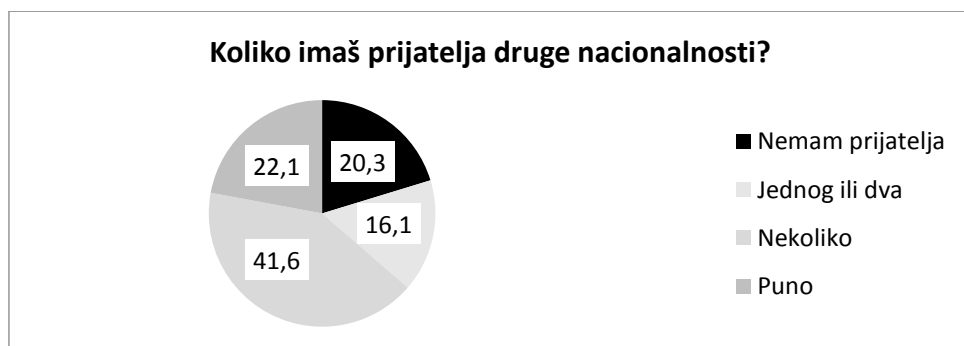
Rezultati prikazani na grafikonu 3 pokazuju da najveći procenat učenika (46,2%) ima prijatelje druge nacionalnosti sa kojima se druži i može da računa na njih, potom slede učenici (33,4%) koji imaju poznanike druge nacionalnosti, učenici koji znaju da deca druge nacionalnosti žive u istoj zajednici ali ne dokaze u kontakt sa njima (14%) i učenici koji imaju samo slučajni kontakt sa vršnjacima drugih nacionalnosti (6,5%).

Grafikon 3. Zastupljenost različitih vrsta kontakta sa vršnjacima drugih nacionalnosti

Takođe je utvrđeno da su devojčice (AS=3,26; raspon odgovora 1-5) češće u kontaktu sa vršnjacima drugih nacionalnosti od dečaka (AS=2,98). Između učenika osnovnih i srednjih škola nema statistički značajne razlike, dok se učenici razlikuju po nacionalnoj pripadnosti. Deca hrvatske (AS=3,88) i slovačke nacionalnosti (AS=3,29) su učestalije u kontaktu sa učenicima druge nacionalnosti od dece srpske (AS=3,06) i mađarske nacionalnosti (AS=2,98).

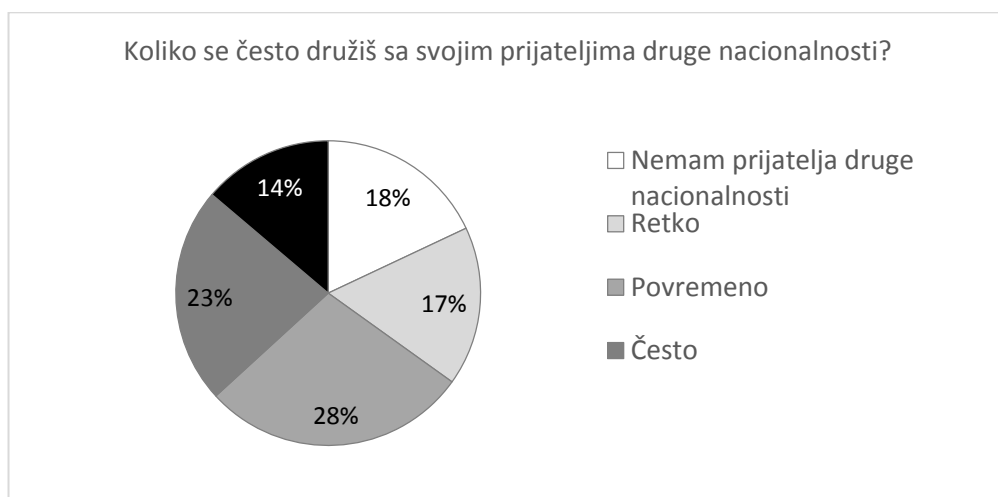
Rezultati prikazani na grafikonu 4 pokazuju da 20,3% učenika nema nijednog prijatelja druge nacionalnosti, 16,1% ima jednog ili dva, 41,6% ih ima nekoliko, a 22,1% izveštava da ima puno prijatelja druge nacionalnosti.

Grafikon 4. Grafički prikaz procene broja prijatelja druge nacionalnosti

Prema odgovorima ispitanika, devojčice (AS=2,73) imaju više prijatelja drugih nacionalnosti od dečaka (AS=2,58). Među učenicima osnovnih i srednjih škola ne postoje statistički značajne razlike, dok se procena broja prijatelja druge nacionalnosti najviše razlikuje između dece srpske (AS=2,39) i mađarske nacionalnosti, sa jedne strane, (AS=2,70) i i dece hrvatske (AS=3,28) i slovačke nacionalnosti (AS=3,09), sa druge strane.

Rezultati prikazani na grafikonu 5 pokazuju da 18% nema prijatelja druge nacionalnosti, 16,9% ima retko kontakt sa prijateljima druge nacionalnosti, 28,3% se povremeno druži sa prijateljima druge nacionalnosti, 23% dece je često su u kontaktu sa prijateljima druge nacionalnosti, a 13,8% je jako često u ovoj vrsti kontakta.

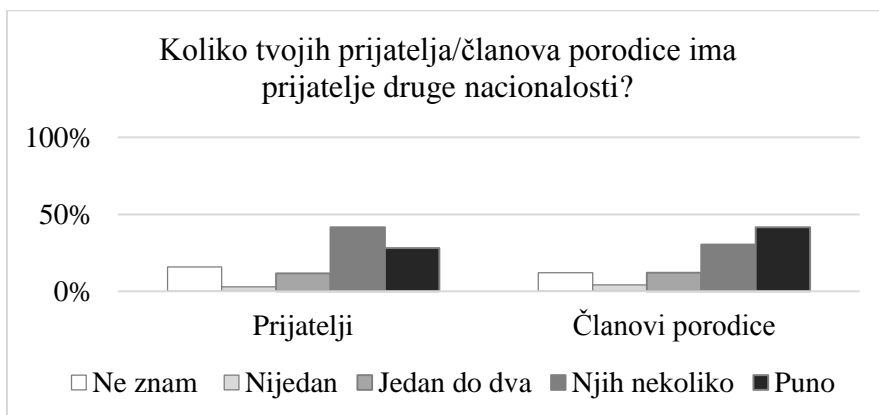
Grafikon 5. Učestalost druženja sa prijateljima druge nacionalnosti

Prema rezultatima, utvrđeno je da je učestalost druženja sa vršnjacima drugih nacionalnosti veća kod devojčica (AS=3,07) nego kod dečaka (AS=2,88). Učenici osnovnih škola (AS=3,07) češće kontaktiraju sa svojim prijateljima druge nacionalnosti od učenika srednjih škola (AS=2,86). Pored toga utvrđena je i statistički značajna razlika u druženju sa pripadnicima druge nacionalnosti kod dece iz različitih etničkih skupina: Hrvata (AS=3,85), Srba (AS=2,78), Mađara (AS=2,80) i Slovaka (AS=3,54).

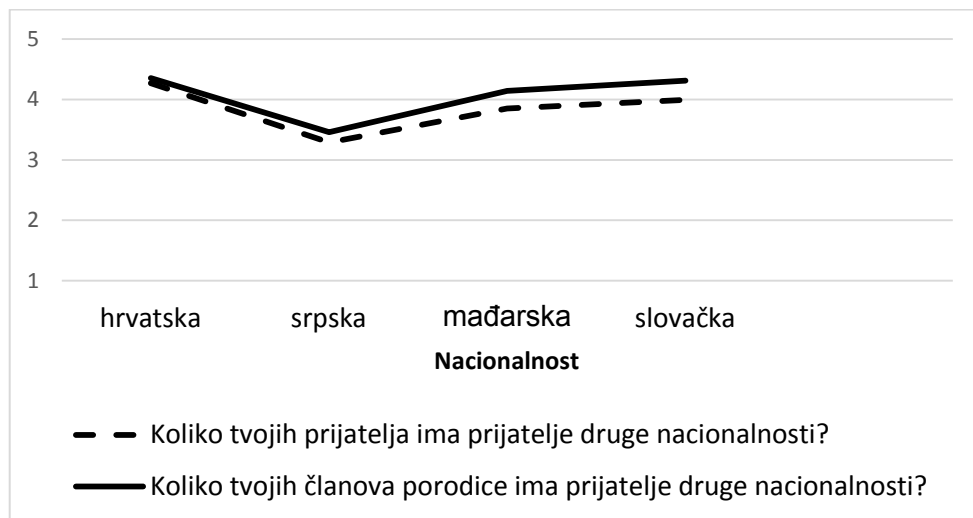
Učestalost kontakta prijatelja i porodice

Rezultati prikazani na grafikonu 6 pokazuju da najveći broj učenika (41,5%) procenjuje da članovi porodice imaju puno prijatelja druge nacionalnosti, a prijatelji nekoliko prijatelja druge nacionalnosti (41,6%).

Grafikon 6. Procena broja prijatelja druge nacionalnosti koje imaju članovi porodice i prijatelji

Utvrđena je statistički značajna razlika u rezultatima prilikom procene koliko prijatelja ima prijatelje druge nacionalnosti među četiri nacionalne grupe. Naknadna poređenja kazuju da deca srpske nacionalnosti procenjuju da među njihovim prijateljima postoji manje kontakta tj. manji broj prijatelja druge nacionalnosti nego deca hrvatske, mađarske i slovačke nacionalnosti. Pored toga, pronađena je i statistički značajna razlika prilikom procene koliko članova porodice ima prijatelje druge nacionalnosti. I ovde deca srpske nacionalnosti procenjuju da članovi porodice imaju manje prijatelja druge nacionalnosti nego deca hrvatske, mađarske i slovačke nacionalnosti. Rezultati su prikazani na grafikonu 7.

Grafikon 7. Procena broja prijatelja druge nacionalnosti koje imaju prijatelji i članovi porodice

Rezultati prezentovani u prethodnom odeljku vezanom za učestalost kontakta posebno su važni za školsko okruženje i planiranje rada. Sam podatak koji je dobijen da učenici najviše kontakta s drugim nacionalnostima imaju u školi predstavlja dobru vest i potencijal za samo školsko planiranje na ovom polju. Dakle, kada bi se u školi sistematski radilo na poboljšanju međuetničkih kontakata učenika, moglo bi se možda pretpostaviti da bi to generalno poboljšalo stavove mladih prema drugim nacionalnostima. Neke od aktivnosti koje bi tome mogle doprineti, a izvodljive su u školskom okruženju su: različite zajedničke radionice, priredbe, koncerti, projekti, sportska takmičenja i druga dešavanja u okviru škole. Čak bi dobra ideja mogla biti da se neki projekat započet i razvijen u školi (a koji uključuje učenike koji nastavu pohađaju na različitim jezicima), kasnije se proširi i doživi neku valorizaciju i(li) promociju u lokalnoj zajednici. To mogu biti projekti i teme koji generalno zanimaju mlade, te ne mora tema uopšte biti nacionalni kontekst. Npr. to mogu biti teme: muzike, sporta, ekologije, zabave, daljeg usavršavanja, zapošljavanja i sl. Na taj način ne stavlja se u fokus približavanje različitih nacionalnih grupa, već je to neka sporedna dobit učesnika projekta. Time se potencijalne barijere, otpori, predrasude i konflikti mogu umanjiti, a učenici mogu steći pozitivno iskustvo u radu i kontaktu sa osobama drugih nacionalnosti.

Zanimljiv je i podatak da osobe ženskog pola imaju više kontakata sa osobama drugih nacionalnosti od osoba muškog pola, što bi se moglo objasniti većim interesovanjem devojaka za međuljudske odnose generalno, a možda i većom tolerancijom na različitosti. Ovaj rezultat, s druge strane, treba da predstavlja i oprez za nastavnike kada su u pitanju učenici muškog pola, jer manjak kontakta može uzrokovati i veće nerazumevanje, pa čak i veću sklonost konfliktima. Ovo, ipak, ne bi trebalo prihvatiti samo kao dato stanje, jer bi bilo posebno važno približavati mušku populaciju različitih nacionalnosti kako bi se izbeglo sve veće odvajanje, udaljavanje i konflikti. Ovo se možda može u školama raditi kroz sport koji obično zanima većinu dečaka i momaka u školama. Ipak, tu treba biti posebno obazriv, jer kompetitivna atmosfera, specifična za sportske aktivnosti, ako aktivnosti nisu dobro osmišljene i kontrolisane, može doneti još veći konflikt i netrpeljivost. Pravljenje etnički mešanih timova bilo bi najbolje rešenje, te bi momci, u zajedničkoj igri i sa zajedničkim ciljem, doživeli neke pozitivne momente sa učenicima druge nacionalne pripadnosti.

Osećaj diskriminacije

Doživljaj diskriminisanosti sopstvene grupe ispitan je skalom kreiranom za potrebe istraživanja. Skala se sastoji od 4 tvrdnje, a zadatak ispitanika je da procene koliko se slažu ili ne slažu sa navedenim tvrdnjama. Učenici treba da procene da li đaci u nastavi na manjinskom (ili srpskom) jeziku imaju lošiju nastavnu opremu od đaka u nastavi na srpskom (odnosno, manjinskom) jeziku; da li đaci u nastavi na srpskom/manjinskom jeziku imaju više prilika da učeštvuju na školskim takmičenjima od đaka u nastavi na manjinskom/srpskom jeziku; da li đaci u nastavi na srpskom/manjinskom jeziku imaju više prilika da idu na ekskurzije i školske izlete od đaka u nastavi na manjinskom/srpskom jeziku; da li se đacima na srpskom/manjinskom jeziku više popušta nego đacima u nastavi na manjinskom/srpskom jeziku i sl.

Tabela 1.

Deskriptivna statistika za osećaj diskriminacije

Deskriptivna statistika	N	Min	Max	AS	SD
Doživljaj diskriminisanosti sopstvene grupe	1014	1	5	2.35	.88

Kada je reč o osećaju diskriminisanosti sopstvene grupe učenika muškog i ženskog pola, nisu utvrđene statistički značajne razlike, dok među učenicima

osnovnih i srednjih škola postoji značajna razlika, gde su učenici osnovnih škola imali snažniji doživljaj osećaja diskriminisanosti sopstvene grupe ($M=2,40$) od učenika srednjih škola ($M=2,27$). Među učenicima različitih nacionalnosti nisu pronađene razlike u osećaju diskriminisanosti.

Unutargrupne norme o međugrupnom kontaktu

Društvene norme su snažne odrednice odnosa među pripadnicima različitih društvenih grupa, a novija istraživanja upućuju na posebnu važnost normi koje opisuju i propisuju prihvatljivost kontakata s pripadnicima druge grupe. Za potrebe istraživanja kreirana je skala od 15 tvrdnji sa 3 subskale koje mere: Školske norme o međugrupnom kontaktu (primer tvrdnje “*U mojoj školi je uobičajeno da se učenici hrvatske/mađarske/slovačke i srpske nacionalnosti druže*”), prihvatanje međugrupnog kontakta u bliskim krugovima (“*Moji roditelji imaju bliske prijatelje hrvatske/mađarske/slovačke/srpske nacionalnosti*”) i odbacivanje međugrupnog kontakta u bliskim krugovima (“*Većina mojih prijatelja izbegava vršnjake hrvatske/mađarske/slovačke/srpske nacionalnosti*”).

Tabela 2.

Prikaz rezultata deskriptivne statistike za unutargrupne norme o međugrupnom kontaktu

Deskriptivna statistika	N	Min	Max	AS	SD
Pozitivne školske norme o međugrupnom kontaktu	1014	1	4	3.07	.71
Prihvatanje međugrupnog kontakta u bliskim krugovima	1014	1	4	2.71	.77
Odbacivanje međugrupnog kontakta u bliskim krugovima	1014	1	4	1.84	.65

Pozitivne školske norme o međugrupnom kontaktu

Rezultati ukazuju da postoje statistički značajne razlike u percepciji postojanja školskih normi o međugrupnom kontaktu između učenika muškog i ženskog pola, gde učenice ($AS=3,15$) percipiraju da u školskom okruženju postoje izraženije norme prihvatanja međugrupnog kontakta od učenika ($AS=3,01$). Dalje, učenici osnovnih škola ($AS=3,13$) percipiraju veću prihvaćenost međugrupnih

kontakta u školskom okruženju od učenika srednjih škola (AS=2,99) Kada je reč o etničkoj pripadnosti učenika, rezultati pokazuju da deca mađarske nacionalnosti (AS=2,95) procenjuju školske norme manje pozitivnim, kada je reč o međugrupnom kontaktu, u odnosu na decu srpske (AS=3,09), hrvatske (AS=3,16) i slovačke nacionalnosti (AS=3,19).

Prihvatanje međugrupnog kontakta u bliskim krugovima

Rezultati ukazuju da devojčice (AS=2,84) u većoj meri od dečaka (AS=2,72) percipiraju da je međuetnički kontakt prihvatljiv među bliskim osobama, dok ne postoje statistički značajne razlike između učenika osnovnih i srednjih škola. Rezultati pokazuju i da deca hrvatske (3,25) i slovačke nacionalnosti (AS=3,10) značajno više doživljavaju da je međuetnički kontakt prihvatljiv u bliskim krugovima od dece srpske (AS=2,63) i mađarske nacionalnosti (AS=2,52).

Odbacivanje međugrupnog kontakta u bliskim krugovima

Prema rezultatima istraživanja dečaci (AS=1,86) češće percipiraju da u njihovom bliskom okruženju postoji norma odbacivanja međugrupnog kontakta od devojčica (AS=1,79). Slična je situacija i kod vrste škole gde učenici osnovnih škola (AS=1,95) percipiraju više odbacivanja drugih nacionalnosti u svom bliskom okruženju u odnosu na učenike srednjih škola (AS=1,67). Rezultati pokazuju da učenici hrvatske nacionalnosti (AS=1,42) najmanje percipiraju da je odbacivanje međugrupnog kontakta u bliskim krugovima deo normi ponašanja i značajno se razlikuju od učenika srpske (AS=1,90), mađarske (AS=1,90) i slovačke nacionalnosti (AS=1,70) kod kojih je ova norma uobičajenija, ali svakako nisko izražena.

Aktivni posmatrači

Bitan aspekt razumevanja međuetničkih odnosa jeste i potencijalno reagovanje na međuetničke konflikte vršnjaka. Stoga su učenici su za potrebe istraživanja zamoljeni da promisle kako se ponašaju kada se nađu u opisanim situacijama (npr. *kada njihovi vršnjaci šire laži o učenicima druge nacionalnosti; kada vređaju, provociraju, prete učenicima drugih nacionalnosti; kada ukradu nešto od njih, teraju ih sa igrališta ili kada se potuku sa njima*). Uz svaku situaciju trebali su da odaberu reakciju koja najbolje opisuje njihovo ponašanje u toj situaciji (*“Podržim ih ili im se pridružim”, “Pravim se da ne primećujem/ignorišem ih”,*

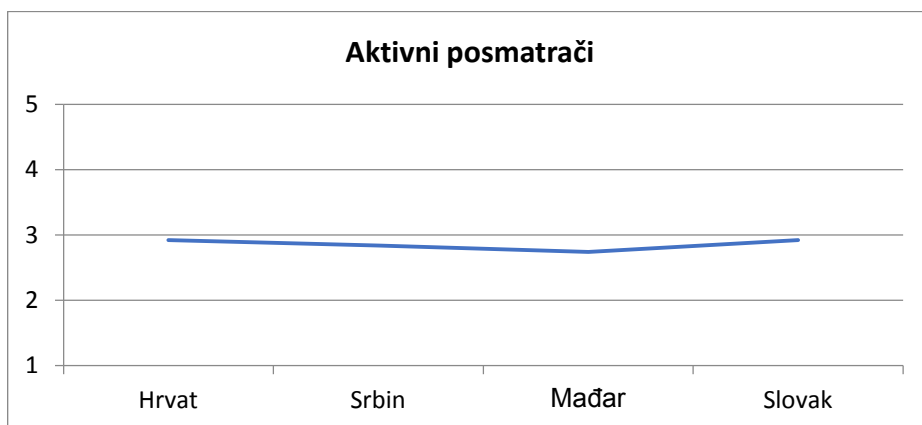
“Tražim od njih da prestanu”, “Zamolim moje vršnjake da pomognu da to prestane”). Na osnovu odgovora na ova pitanja, izračunat je ukupni rezultat na varijabli koja je nazvana Aktivni posmatrači na kojoj viši rezultat znači da je učenik više spreman da istupi da bi sprečio konflikt. Rezultati deskriptivne statistike prikazani su u tabeli 3.

Tabela 3.

Rezultati deskriptivne statistike za varijablu aktivni posmatrači

Deskriptivna statistika	N	Min	Max	AS	SD
Aktivni posmatrači	1372	1	4	2.85	.68

Rezultati istraživanja pokazuju da devojčice izveštavaju da su (AS=2,93) sklonije da se angažuju da spreče konflikt sa vršnjacima druge etničke pripadnosti, od dečaka (AS=2,78), dok ne postoje statistički značajne razlike između osnovaca i srednjoškolaca. Kada su učenici različitih nacionalnosti u pitanju, deca mađarske nacionalnosti izveštavaju o najmanjoj sklonosti da spreče svoje vršnjake da uznemiravaju učenike druge etničke pradnosti (AS=2,74), dok su deca slovačke nacionalnosti najviše spremna da reaguju (AS=2,92). Učenici hrvatske (AS=2,92) i srpske nacionalnosti (AS=2,84) postižu rezultate koji ih pozicioniraju između ove dve grupe od kojih se ne razlikuju statistički značajno.. Rezultati su prikazani na grafikonu 8.

Grafikon 8. Prikaz rezultata odgovora učenika o aktivnom posmatranju

Etnički identitet, etnocentrizam, patriotizam

Na kraju ovog rada, pozabavili smo se rezultatima koji se tiču tri aspekta etničkog identiteta učenika različitih nacionalnosti. Etnički identitet se temelji na ideji istog porekla, tačnije, percipiranog porekla, pri čemu se ljudi doživljavaju kao jedan narod (Smith, 1991). Kako bismo to ispitali, učenicima smo dali da popune modifikovanu Skalu etničkog identiteta (Doosje, Ellemers i Spears, 1995) koja meri izraženost etničkog identiteta i odabrane stavke iz skale autora Čorkalo i Kamenov (1998). Rezultati deskriptivne analize prikazani su u tabeli 4.

Tabela 4.

Prikaz rezultata deskriptivne statistike za etnički identitet

Deskriptivna statistika	N	Min	Max	AS	SD
Etnički identitet	1014	1	5	3.97	.91
Etnocentrizam	1062	1	5	2.84	.92

Rezultati pokazuju da nema razlika između učenika muškog i ženskog pola, kao ni između učenika osnovnih i srednjih škola u pogledu stepena izraženosti etničkog identiteta. Poređenja među različitim nacionalnostima pokazuju da se snaga etničkog identiteta Mađara ($M=3,72$) značajno manja od onih u grupama Srba ($M=4,10$), Hrvata ($M=4,09$) i Slovaka ($M=3,98$).

Kada je reč o etnocentrizmu, koji govori o tome da se na pripadnike drugih grupa ili društava primenjuju merila sopstvene grupe ili društva, gde se mišljenja ili ponašanja drugih smatraju neispravnim. Što ljudi duže žive ili saraduju u svojoj grupi, veća je njihova sklonost prema podeli »nas« i »njih«. Za sopstvenu grupu vezuju se obeležja poput odanosti, superiornosti, poštenja, dok se drugoj grupi pripisuju suprotna obeležja. Etnocentrizam se zasniva na predrasudama, nespremnosti za primanje novih informacija i stvaranje novih iskustava u dodiru sa drugima. Etnocentrizam neretko prate ideologije koje zagovaraju diskriminaciju ljudi na osnovu rasne, religijske ili etničke pripadnosti.

Rezultati istraživanja pokazuju da su dečaci ($AS=2,94$) skloniji etnocentrizmu od devojčica ($AS=2,77$), kao i da učenici osnovnih škola ($AS=3,11$) imaju izraženiji etnocentrizam od učenika srednjih škola ($AS=2,63$). Učenici različitih nacionalnih pripadnosti se međusobno značajno razlikuju u ispoljenosti etnocentrizma; najmanje izražen je kod učenika hrvatske nacionalnosti ($AS=2,44$), zatim slede Mađari ($AS=2,64$), Slovaci ($AS=2,92$) i Srbi ($AS=3,09$).

Na samom kraju, pozabavili smo se pitanjem izraženosti patriotizma kod naših ispitanika, i to dve vrste patriotizma: slepi i konstruktivni patriotizam.

Slepi patriotizam je definisan kao vezanost za zemlju i karakteriše ga neupitna pozitivna ocena, nepokolebljiva odanost i netolerancija na kritiku. *Konstruktivni patriotizam* karakteriše podrška ispitivanju i kritikovanju trenutnih grupnih praksi koje imaju za cilj da rezultiraju pozitivnim promenama (Schatz, Staub & Lavine, 1999). *Etnički patriotizam* podrazumeva privrženost naciji, zasnovan na verovanju da članovi nacije dele zajedničko poreklo, a time i zajedničku sudbinu (Čorkalo, 2005).

Za potrebe istraživanja korišćena je modifikovana skala slepog i konstruktivnog patriotizma Shatza, Stauba i Lavina (1999), skala etničkog patriotizma iz Čorkalo (2005) i skala građanskog patriotizma konstruisana za potrebe istraživanja. Rezultati deskriptivne statistike su prikazani na tabeli 5.

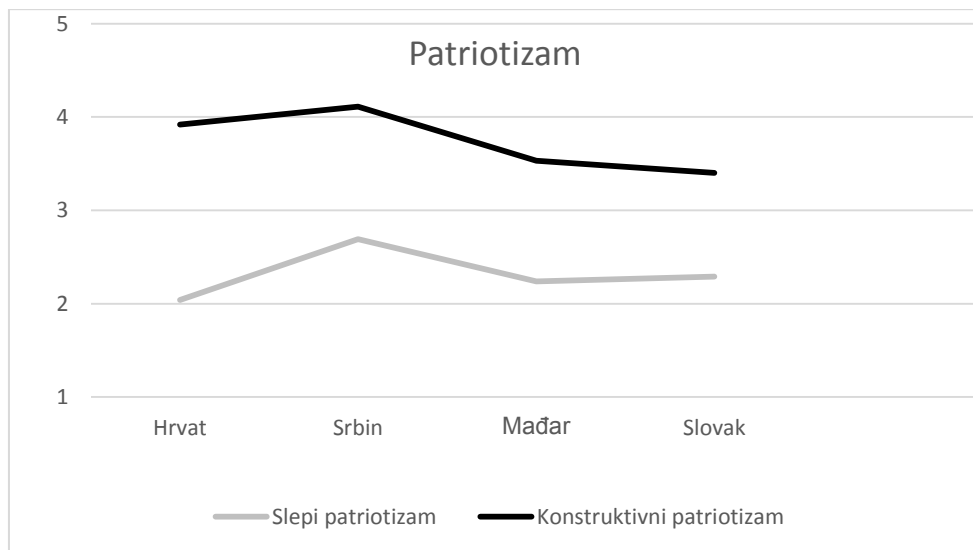
Tabela 5.

Prikaz rezultata deskriptivne statistike za varijablu patriotizam

Deskriptivna statistika	N	Min	Max	AS	SD
Slepi patriotizam	1062	1	5	2.46	.99
Konstruktivni patriotizam	1062	1	5	3.82	.88

Iz grafikona 9 jasno je da su razlike između grupa ispitanika slične kod obe vrste patriotizma, kao i da je slepi patriotizam slabije izražen kod sve četiri grupe učenika.

Grafikon 9. Izraženost dve vrste patriotizma u zavisnosti od etničke pripadnosti učenika

Detaljnija analiza rezultata istraživanja pokazuje da su dečaci ($AS=2,59$) skloniji slepom patriotizmu od devojčica ($AS=2,34$), dok su mu učenici osnovnih škola ($AS=2,80$) u odnosu na učenike srednjih škola ($AS=2,21$). Učenici srpske ($AS=2,69$) nacionalnosti se značajno razlikuju u izražavanju slepog patriotizma od učenika hrvatske ($AS=2,04$), mađarske ($AS=2,24$) i slovačke nacionalnosti ($AS=2,29$), što je uskladu i sa prethodnim rezultatom o izraženosti etnocentrizma kod prvih učenika.

Ne postoje statistički značajne razlike u izraženosti konstruktivnog patriotizma između učenika muškog i ženskog pola, kao ni između učenika osnovnih i srednjih škola. Međutim postoje statistički značajne razlike među učenicima različite nacionalne pripadnosti. Srbi ($AS=4,11$) su u odnosu na ostale nacije skloniji konstruktivnom patriotizmu, potom slede Hrvati ($AS=3,92$), potom Slovaci ($AS=3,72$) i na kraju Mađari ($AS=3,53$).

Na kraju, rezultati pokazuju da su etničkom patriotizmu skloniji ispitanici ženskog pola ($AS=3,61$) u odnosu na muške ispitanike ($AS=3,48$). Veću privrženost naciji gaje i učenici osnovnih škola ($AS=3,63$) u odnosu na učenike srednjih škola ($AS=3,47$) u Vojvodini. Ukoliko posmatramo razlike po nacionalnoj pripadnosti, statistički značajno se razlikuje grupa Srba ($AS=3,87$) od grupe Slovaka ($AS=3,40$)

i Mađara (AS=3,23). Grupa Hrvata (AS=3,51) se ne razlikuje značajno od ostalih grupa.

Generalno, kod sve tri vrste patriotizma, Srbi pokazuju najveći stepen patriotizma, verovatno zato što su većina pa imaju i više hrabrosti da ga iskažu, ali su možda i pod većim uticajem okruženja i medija te su ga svesniji.

Ono što je pozitivno jeste da je slepi patriotizam najmanje zastupljen kod svih učenika. Kada je u pitanju razvoj i prisutnost slepog patriotizma kod ispitanih učenika, može se ponovo izvesti zaključak da je posebno važno raditi sa muškom populacijom. Dečaci i momci su skloniji slepom patriotizmu koji može biti povezan i sa nasiljem prema pripadnicima drugih nacionalnosti. Tu bi psiho-socijalna podrška u školama bila važna, kako u preventivnim tako i u interventnim aktivnostima. U slučajevima pokazane netolerancije ili pak nasilja na nacionalnoj osnovi stručna služba, odeljenski starešina bi trebali uvek imati i vremena i prostora i mogućnosti za dublji razgovor i za ponovljene razgovore sa učenicom.

Pitanje mera i aktivnosti u okviru škole kada je tema patriotizma u pitanju, direktno se oslanja na pitanje šta se želi postići i koje vrednosti se žele promovisati. Generalna vrednost koja bi se mogla definisati kao: “voli svoju naciju što više, poštuju tuđe nacije što više”, nije lako dostižna. Često se u ovoj temi susrećemo s krajnostima: ili mladi vole svoj narod, ponosni su na njega, ističu ga i nemaju toliku potrebu da poštuju i upoznaju druge, ili pak teže upoznavanju drugih naroda i kultura, zanimaju ih različitosti i prihvataju ih ali im svoja etnička pripadnost nije toliko bitna i bliska. To bi npr. značilo da u školi mnogo treba da se priča o različitim nacionalnostima, da postoje nacionalna obeležja, da se neguju nacionalni praznici, organizuju manifestacije i sl. Ali je jako bitno i da sve etničke grupe imaju pravo na to, a ne samo većinska. Treba napraviti razliku i između škola koje imaju multietničku sredinu kroz obrazovanje na više jezika od onih gde se nastava održava isključivo na srpskom jeziku. Čini se da one prve imaju bolje izgleda za razvoj međukulturne tolerancije, ali ujedno i veći rizik od konflikata učenika različitih nacionalnosti. Tu je rad na ovim temama neminovan i zapravo njegovo neprepoznavanje i zaobilaženje veliki je propust u školskom planiranju i ostvarivanju nastavnih procesa. U okviru školskog planiranja potrebno je uvrstiti odabrane akcije i intervencije kako bi svi akteri školskog života imali u vidu da je to važna tema, koje treba biti svestan i stalno na njoj raditi.

Preporuke za unapređenje vaspitno obrazovnog rada s ciljem podizanja kvaliteta etničkog identiteta i međukulturne tolerancije u školskim obrazovnim ustanovama

Međuetnička tolerancija je važan koncept, čijim povećanjem utičemo na kvalitet socijalnog života cele zajednice, a čijim smanjenjem ili nedovoljnim razvojem dolazi do međuetničke distance, netrpeljivosti, pa čak i konflikta. Zbog toga je važno posvetiti se sistematično ovoj temi. Dodatno breme ova tema nosi na ovim prostorima koji su svedočili međuetničke konflikte u neposrednoj prošlosti. Zbog toga se ova tema u školskom okruženju ne bi trebala izbegavati i zaobilaziti. Ovde će biti data nekolicina primera kako se na sistematski način u okviru vaspitno-obrazovnih ustanova može raditi na ovoj temi. Naravno, sve predložene aktivnosti, kao i mnoge druge, trebalo bi da budu u skladu sa ciljevima obrazovanja iz odgovarajućih zakona i pravilnika, a koji su (ili bi trebalo da budu) deo godišnjih planova osnovnih i srednjih škola. Predlozi su inspirisani dobijenim rezultatima u ovom istraživanju.

Potrebno je u okviru školskog razvojnog plana predvideti ciljeve koji se žele postići na planu približavanja učenika različitih etničkih zajednica. Neke od konkretnih aktivnosti, usmerenih na ostvarivanje ciljeva vezanih za razvoj interkulturalnih veština dijaloga između učenika različite etničke pripadnosti, mogle bi biti sledeći:

- Podstaći učenike da kroz komunikaciju sa učenicima drugih nacionalnosti razvijaju tolerantnije stavove, naročito vezane za toleranciju različitosti;
- Podstaći učenike na češću interakciju i druženje sa učenicima drugih nacionalnosti kako bi kroz neformalnu interakciju razvili bolje kompetencije za razumevanje drugih grupa i njihovih vrednosti;
- Podstaći učenike da saznaju više informacija o kulturi i jeziku drugih naroda i porede sa kulturom svoje etničke grupe;
- Podstaći učenike da razvijaju tolerantan stav prema različitostima u pogledu kulture, navika, jezika i običaja učenika drugih nacionalnosti u cilju razvoja interkulturalnosti;
- Podstaći učenike da se interesuju i slobodno razgovaraju o temama vezanim za etnički identitet uz poštovanje tuđeg etničkog identiteta u sigurnom okruženju koje pruža škola;

- Praktikovati nultu toleranciju na nasilje ili diskriminaciju izazvanu međugrupnim podelama po pitanju nacionalne pripadnosti.

U okviru Godišnjeg plana rada mogao bi se kao poseban odeljak staviti celina brige o saradnji učenika različitih nacionalnih pripadnosti. Ovde se može predvideti niz dešavanja u školi i lokalnoj zajednici koje mogu doprineti boljem upoznavanju i razumevanju učenika različitih nacionalnih pripadnosti (koncerti, sportska takmičenja, priredbe, izložbe, mini sajmovi, vašari, radionice i sl.). Ovo je posebno važno za škole u kojima se nastava odvija na više različitih jezika. Treba skrenuti pažnju da razvijanje međuetničke tolerancije i, kao višeg nivoa, interkulturalnosti, nije uslovljeno samo aktivnostima koje njome direktno bave. Naprotiv, istraživanja i praksa pokazuju da se tolerancija razvija u svakodnevnom konraktu grupa, u njihovom suživotu i obavljanju različitih aktivnosti koje nisu (uvek) direktno vezane za pitanja međuetničkih stavova.

U okviru samovrednovanja rada ustanove u ključnoj oblasti broj 5, pod nazivom Etos, postoji niz mesta koja se mogu dovesti u vezu i sa etničkim identitetom i međugrupnim stavovima kod učenika ali i kod zaposlenih u školama. Neke od oblasti su: 5.1.1. U školi postoji dosledno poštovanje normi kojima je regulisano ponašanje i odgovornost svih. 5.1.2. Za diskriminatorsko ponašanje u školi dosledno se primenjuju mere i sankcije. 5.1.4. U školi se koriste različite tehnike za prevenciju i konstruktivno rešavanje konflikata. 5.2.1. Uspeh svakog pojedinca, grupe ili odeljenja prihvata se i promovise kao lični uspeh i uspeh škole. 5.2.3. U školi se organizuju različite aktivnosti za učenike u kojima svako ima priliku da postigne rezultat/uspeh. 5.3. U školi funkcioniše sistem zaštite od nasilja. 5.3.1. U školi je vidljivo i jasno izražen negativan stav prema nasilju. 5.3.2. U školi funkcioniše mreža za rešavanje problema nasilja u skladu sa Protokolom o zaštiti dece/učenika od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja u obrazovno-vaspitnim ustanovama. 5.3.3. Škola organizuje aktivnosti za zaposlene u školi, učenike i roditelje, koje su direktno usmerene na prevenciju nasilja. 5.3.4. Škola organizuje posebne aktivnosti podrške i vaspitni rad sa učenicima koji su uključeni u nasilje (koji ispoljavaju nasilničko ponašanje, trpe ga ili su svedoci). 5.4. U školi je razvijena saradnja na svim nivoima. 5.4.1. U školi je organizovana saradnja stručnih i savetodavnih organa. 5.4.5. Nastavnici, učenici i roditelji organizuju zajedničke aktivnosti u cilju jačanja osećanja pripadnosti školi. 5.5.2. Nastavnici kontinuirano preispituju sopstvenu vaspitno-obrazovnu praksu, menjaju je i unapređuju. 5.5.3. Nastavnici nova saznanja i iskustva razmenjuju sa drugim kolegama u ustanovi i

van nje. 5.5.4. Rezultati uspostavljenog sistema timskog rada i partnerskih odnosa na svim nivoima škole predstavljaju primere dobre prakse. 5.5.5. Škola razvija inovativnu praksu i nova obrazovna rešenja na osnovu akcionih istraživanja.

U okviru tima za prevenciju nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja posebno obratiti pažnju na nasilje izazvano međuetničkim konfliktima. Izuzetno je važno da se u pogledu interventnih aktivnosti ovde stavi akcenat na pravovremenu i dublju analizu slučajeva nasilja koji, eventualno, imaju (i) međuetničku konotaciju. U praksi se zna dešavati da takvi slučajevi prođu nedovoljno zapaženo, ili je pak samim nastavnicima, stručnim saradnicima neprijatno da se dotiču te teme. Zbog toga je važno da u celoj školi vlada klima u kojoj je dozvoljeno razgovarati o etničkom poreklu, iznositi i kritički se osvrtnati na stavove o ovoj temi i gajiti kulturu tolerancije.

U školama sa nastavom na više jezika moglo bi se razmotriti i kreiranje posebnog tima za međuetničku saradnju, koji bi za cilj imao baš organizaciju različitih aktivnosti koje će jačati etnički identitet, ali i međuetničku toleranciju kod učenika. Takođe, treba ozbiljno razmotriti i druge modele nastave na manjinskim jezicima, po ugledu na zemlje iz regiona, koje bi smanjile potpunu razdeljenost učenika unutar škola, ali i ekskluzivnost samih škola koje imaju nastavu na samo jednom jeziku, čime se, u najvećem broju slučajeva, škola čini etničkim potpuno homogenom i bez prilike za međuetničke kontakte dece i mladih.

Časovi odeljenske zajednice su važno mesto i prostor za razgovor o ovim temama. Profesori razredne nastave i odeljenske starešine imaju ključnu ulogu u vođenju razreda, pa i u preveniranju različitih sukoba i kreiranju atmosfere. Takođe, pogotovo kod mlađih učenika, ali i učenika u adolescenciji, kvalitetni nastavnici mogu imati i ulogu modela, te je posebno bitno kakav oni stav prezentuju kada je reč o temi etničkog identiteta i odnosa ka drugim nacijama.

Ne treba prenebregnuti ni ulogu obrazovnih sadržaja na ovu temu. Na časovima i predmetni nastavnici i učitelji se mogu dodirnuti različitih tema vezanih za interkulturalnost u skladu sa programom svojih predmeta. Ovde je, opet, izuzetno važno i kakav stav nastavnik prezentuje. Takođe je važno da ukoliko se započnu teme koje će imati i neku etničku konotaciju da se učenicima dozvoli da o tome razgovaraju na času i da se ostavi dovoljno vremena za to. U praksi se dešavaju slučajevi da učenici budu u nastavi podstaknuti na razmišljanje o temi etničkog identiteta, ali da ne mogu o tome da diskutuju na času, nego se ta diskusija nastavlja na odmoru, bez prisustva odraslih osoba koji mogu temu da vode i

kanališu. To zna često biti okidač za neki sukob, vređanje ili produbljivanje konflikta.

Literatura

- Čorkalo, D. i Kamenov, Ž. (1998). Nacionalni identitet i međunacionalna tolerancija. Izveštaj sa VIII ljetne psihologijske škole. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Čorkalo, D. (2005). Vežanost za zemlju i vežanost za narod: dvije strane iste medalje?. Knjiga sažetaka sa 17. Dani Ramira i Zorana Bujasa (str. 42). Zagreb: Filozofski fakultet i Hrvatsko psihološko društvo.
- Doosje, B., Ellemers, N., & Spears, R. (1995). Perceived intragroup variability as a function of group status and identification. *Journal of experimental social psychology*, 31(5), 410-436.
- Schatz, R. T., Staub, E., & Lavine, H. (1999). On the varieties of national attachment: Blind versus constructive patriotism. *Political Psychology*, 20(1), 151-174.
- Smith, A. (1991). *National identity*. Reno: University of Nevada Press.

SOCIAL IDENTITIES IN MULTIETHNIC REGIONS - EFFECTS OF CONTACT ON INTERGROUP ATTITUDES AND ETHNIC IDENTITY - RESEARCH REPORT

Abstract: *The issue of intergroup relations, especially interethnic relations, becomes increasingly important when dealing with kids of different nationalities. In this paper we presented key results of the bilateral project research in 19 primary and secondary schools in Vojvodina in which classes are held in Serbian and at least one of the minority languages (Hungarian, Slovakian or Croatian). The sample was 1.415 pupils, 53% girls (and their parents; we have presented only the results for the pupils). Measures we used varied from preferred type of schooling in minority language, school climate, frequency of personal and extended contact with members of different ethnicities, sense of discrimination of the in-group and measures of ethnic identity and different types of patriotism. The results show that children of different nationalities differ in almost every measure used, but also that difference cannot be attributed (only) to the majority-minority status of the group.*

Key words: *intergroup contact, minority schooling, school climate, discrimination.*